

mgr Agnieszka Łapińska

Komenda Miejska Policji w Białymstoku

Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie

POJĘCIE BEZPIECZEŃSTWA KULTUROWEGO – PRÓBA SYSTEMATYZACJI

Wstęp

Przedmiotem artykułu jest pojęcie bezpieczeństwa kulturowego. Analiza tego terminu zostanie dokonana poprzez przegląd krajowego piśmiennictwa, poświęconego bezpieczeństwu, w celu ustalenia zakresu znaczeniowego terminu „bezpieczeństwo kulturowe” oraz jego zakresu przedmiotowego. Potrzebne jest zwłaszcza wyodrębnienie szczegółowego podziału bezpieczeństwa podmiotowego, którego zakres dotyczy: człowieka, jako jednostki ludzkiej posiadającej system właściwych sobie wartości, które z jego punktu widzenia wymagają ochrony; jak też grupy ludzi o różnej skali wielkości, począwszy od rodziny na społeczności międzynarodowej kończąc; sformalizowanych i terytorialnie rozpoznawalnych struktur tj.: gmina, powiat, województwo, państwo (Kuc, Ścibiorek, 2013, s. 13).

1. Bezpieczeństwo kulturowe jako element bezpieczeństwa narodowego

Najogólniej, bezpieczeństwo odnoszone do podmiotu – państwa oraz relacji zachodzących między państwami – dzieli się często na bezpieczeństwo narodowe oraz międzynarodowe. Z punktu widzenia aktywności podmiotu, bezpieczeństwo jest swego rodzaju podstawą działania, warunkiem powodzenia przedsięwzięć ukierunkowanych na osiąganie celów rozwojowych. Można też powiedzieć, że jest celem działania politycznego (polityki bezpieczeństwa) oraz użytecznym kryterium oceny tego działania (Zalewski, 2013, s. 19).

W literaturze można wyróżnić takie rodzaje bezpieczeństwa jak: polityczne, wojskowe, gospodarcze, społeczne, kulturowe, ideologiczne, ekologiczne, informacyjne oraz wiele innych, które odnoszą się do ochrony interesów jednostki oraz zbiorowości w postaci społeczeństwa, a także podstawowej formy jego politycznej organizacji, czyli

państwa. Z analizy powyższych rodzajów bezpieczeństwa wynika znaczne zróżnicowanie i wielowątkowość typologii. Wielu autorów publikacji, poświęconych problematyce bezpieczeństwa, podkreśla różnorodność nazewnictwa i stylistyki danego punktu badawczego, co potwierdza, że lista kategorii podziału nie jest zamknięta w wyniku nieustających zmian i potrzeb identyfikowanych przez jednostki i grupy społeczne. Teoria bezpieczeństwa próbuje nadążać za tymi zmianami.

Bezpieczeństwo narodowe jest nadrzędną kategorią bezpieczeństwa i dzieli się na zewnętrzne i wewnętrzne. Natomiast bezpieczeństwo wewnętrzne dzieli się często na bezpieczeństwo: publiczne, społeczne i kulturowe. Jak twierdzą Kuc i Ścibiorek, bezpieczeństwo kulturowe nie jest w Polsce tematem nadmiernie eksploatowanym. Mówi się i pisze, co prawda coraz częściej, o ochronie tożsamości kulturowej, dziedzictwa kulturowego, a przede wszystkim tożsamości narodowej, ale sam aspekt bezpieczeństwa kulturowego, w szerokim kontekście bezpieczeństwa narodowego czy międzynarodowego, nie doczekał się jeszcze zintegrowanego i umotywowanego opisu. Praktyka jednak taki opis wymusza.

Na przykład, choć polski ustawodawca, obok terminów związanych z dziedzictwem i tożsamością kulturową, woli posługiwać się pojęciem „ochrona dóbr kultury”, co łatwo można zauważyć, przeglądając choćby stenogramy sejmowe – na forum Sejmu RP w debatach poselskich termin „bezpieczeństwo kulturowe” pojawia się coraz częściej w różnym kontekście dyskutowanych tematów (Kuc, Ścibiorek, 2013, s. 23).

Wskutek zdarzeń odnotowanych na przestrzeni czasu coraz częstszym tematem debaty jest konieczność sporządzenia adekwatnej do warunków społecznych i politycznych – strategii bezpieczeństwa narodowego. „Obecnie niemal każda strategia bezpieczeństwa narodowego lub zbiorowego rozpoczyna się od wyliczania m.in. zagrożeń o podłożu kulturowym lub zakładu, że są one usytuowane na miejscu głównym. Do tych zagrożeń zaliczamy takie, jak: konflikty etniczne, kulturowe, rasowe, religijne, migracja, wielokulturowość i wreszcie terroryzm światowy oraz inne zagrożenia asymetryczne. Podstawa źródeł tych zagrożeń tkwi w kulturze” (Pokruszyński, 2012, s. 89-90). Powyższe stwierdzenie niesie za sobą liczne konsekwencje – przede wszystkim zwracając uwagę, że kultura jest właściwością człowieka i wszelkich zbiorowości, jakie tworzy.

Poszukując zakresu terminu „bezpieczeństwo kulturowe” warto odwołać się do istoty pojmowania samego terminu „bezpieczeństwo”. Pojęcie to jest wieloznaczne i złożone, gdyż oznacza egzystencjalną potrzebę jednostki, państwowych systemów społecznych, bądź stanowi istotę ułożenia stosunków międzynarodowych oraz element racji stanu państwa. „W najogólniejszym znaczeniu **bezpieczeństwo** oznacza

zaspokojenie potrzeb uznanych za egzystencjalne przez jednostkę, społeczeństwo, państwo lub system globalny w środowisku międzynarodowym. Potrzeby te obejmują przede wszystkim istnienie, niezależności, tożsamości i rozwój” (Kowalkowski, red., 2011, s. 64-65). Już tylko z tego określenia wynika, że zarówno bezpieczeństwo jak i kultura materializują się w relacjach społecznych. Mają wymiar jednostkowy, ale znaczenia nabierają w relacjach pomiędzy jednostkami, grupami społecznymi, państwami.

2. Wpływ szkoły kopenhaskiej na formowanie się pojęcia bezpieczeństwa kulturowego

Szczególną uwagę w tym kontekście należy poświęcić wnioskowi tzw. szkoły kopenhaskiej, która kładzie indywidualny nacisk na społeczne aspekty bezpieczeństwa międzynarodowego. Założenia szkoły kopenhaskiej nakreślił teoretyk Barry Buzan w książce *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, opublikowanej w roku 1983. Szkoła kopenhaska przedstawiła teorię trzech kluczowych pojęć, tj. sekurytyzacji, sektorów bezpieczeństwa i regionalnych kompleksów bezpieczeństwa.

Pierwsze z ww. pojęć – **sekurytyzacja** – jest najciekawszym elementem szkoły kopenhaskiej wg Barry’ego Buzana. Uważał on, że bezpieczeństwo jest obrazem mowy przynoszącym inne skutki w polityce międzynarodowej. W procesie sekurytyzacji, nie chodzi o subiektywne zagrożenie bądź obiektywne postrzeganie zagrożeń, sekurytyzacja ma w bardzo dużym stopniu wynikać z reakcji publiczności, jej reakcji na przyjęcia sekurytyzującego aktu mowy. Po ataku terrorystycznym na WTC z 11 września 2001 roku, założenia szkoły kopenhaskiej były szeroko wykorzystywane dla wyjaśnienia skali zjawiska – powstania szerokiego, międzynarodowego frontu walki z terroryzmem, potępienia terroryzmu przez opinię publiczną Zachodu.

Kolejnym pojęciem szkoły kopenhaskiej były **sektory bezpieczeństwa**. Dane pojęcie odnosi się do różnych zakresów przedmiotowych bezpieczeństwa. Zestawienie sektorów jest przy tym instrumentem, które ma na celu analizę zmiennych. Najważniejsze sektory zostały wymienione w szeroko znanej pracy Barry’ego Buzana *Security: a new framework for analysis* i są to: sektor militarny/ państwowy, sektor polityczny, sektor społeczny, sektor ekonomiczny, sektor środowiskowy (*Envoiremental*). Powszechnie uważa się, że ujęcie bezpieczeństwa w tych nowych, odmilitaryzowanych sektorach, oznacza poszerzenie jego znaczenia. Zmienia się teoria bezpieczeństwa, powstają nowe ujęcia pojęć znanych, innym nadawane są nowe znaczenia.

Trzecim kluczowym pojęciem szkoły kopenhaskiej były **regionalne kompleksy bezpieczeństwa**, obejmujące zagadnienia bezpieczeństwa geograficznego ukształtowania regionów. Jest to proces długotrwały i dlatego kwestie bezpieczeństwa nie ulegają przemieszczeniom. Dane zagrożenia pojawiają się prowincjonalnie. Więc możemy zamiast dokonywać analizy bezpieczeństwa podmiotów międzynarodowych, zająć się analizą poszczególnych prowincji, która ukaże nam współpracę z innymi członkami. Możemy tu zauważyć występującą bardzo często zależność między podmiotami w prowincji, natomiast bardzo rzadko zależności w obrębie całej prowincji. Dana prowincja musi być postrzegana, jako swoisty mini-system międzynarodowy.

Odnosząc się do kolejnego aspektu bezpieczeństwa, S. Kowalkowski stwierdza: „negatywny aspekt bezpieczeństwa sprowadza się do braku zagrożeń, pozytywny zaś oznacza działanie na rzecz zapewnienia sobie warunków przetrwania i rozwoju. Pierwsze, wąskie rozumienie bezpieczeństwa jest charakterystyczne dla reaktywnej adaptacyjności podmiotów, zaś drugie, szerokie, dla adaptacyjności antycypacyjnej. W pierwszym wypadku działanie podmiotów jest wymuszone przez pojawiające się zagrożenia i ograniczają się do obrony istniejącego statusu quo, w drugim podmioty adaptują się do przyszłych stanów środowiska” (Kowalkowski, 2011, s. 64-65). Zatem, uprawnione jest dzielenie bezpieczeństwa na obiektywne i subiektywne. To podejście wydaje się przydatne do identyfikacji bezpieczeństwa kulturowego.

Aby pełniej zrozumieć pojęcie „bezpieczeństwa kulturowego”, należy zacząć od analizy słowa „kultura”. Kiedy mówi się o bezpieczeństwie kulturowym w sferze politycznej, głównym problemem jest trudność zdefiniowania kultury. A.L. Kroeber stwierdza, że istota kultury zawiera się w tradycjach ideach, a w szczególności w przepisanych im wartościach i może być określona, jako „osobowość społeczeństwa”. Według Kroebera, „kultura” – a więc społeczne zwyczaje, tradycje, narzędzia i sposoby myślenia – odgrywa dominującą rolę w kształtowaniu rozwoju człowieka (Pieczywko, 2012, s. 276). Kultura ma wymiar duchowy oraz materialny. Zarówno pierwszy, jak i drugi może być przedmiotem ochrony, co może być najbliższe potocznemu rozumieniu terminu „bezpieczeństwo kulturowe”. Chronić można przecież zarówno wytwory określonej cywilizacji, jak też wartości, które legły u podstaw ich powstania.

Za pierwotną w takim ujęciu, można zatem uznać sferę duchową. „Kultura społeczeństwa najczęściej jest wyrazem wspólnych wartości, norm, wzorów zachowań. To kultura jest warunkiem istnienia i funkcjonowania społeczeństwa. Jesteśmy pod jej wpływem przez całe życie” (Filipek, 2013, s. 162). Według A. Kłoskowskiej, „w ogól-

nym rozumieniu wszelkie zjawiska kulturalne mają charakter społeczny, są bowiem uwarunkowaniem istnienia współżyjących społecznie zespołów ludzkich. Wydzielając taką osobną klasę zjawisk kulturalnych należy rozumieć ją, jako kategorią swoiście społeczną. Najogólniej mówiąc charakteryzuje się ona tym, że podmiotem i przedmiotem kulturalnie określonych działań są tutaj sami ludzie, że regulujący wpływ kultury odnosi się w tym wypadku nie do żadnych innych substancji lub wartości, lecz do stosunków, ról i układów ludzi w ich wzajemnych powiązaniach” (Kłoskowska, 1981, s. 19).

Termin bezpieczeństwo kulturowe dopiero od niedawna jest pojęciem szerzej opisywanym w naukach społecznych oraz budzi zainteresowanie wielu autorów, choć jak pokazuje historia rozwoju społeczeństw, jego istota jest doskonale znana. Zagrożenia dla kultury, jako takie, występowały od bardzo dawna, poczynając od podbojów kolonialnych do dnia dzisiejszego, w którym w wyniku możliwości szybkiego i sprawnego przemieszczania się, różne kultury się mieszają. Dochodziło już wiele razy w historii do sytuacji, w której podmiot z okazałym zapleczem militarnym, ale uznawany za pozostający na niższym etapie rozwoju, niszczył kulturę wyższą w sensie rozwojowym, czy intelektualnym, ale pozbawioną oparcia w odpowiednim zapleczu militarnym.

Mimo dyskusyjności samego uznawania jednej kultury za „wyższą” bądź „niższą”, trudno nie odwołać się tu do casusu upadku Cesarstwa Rzymskiego. W wyniku tworzenia państw narodowych, kultury małych grup społecznych były pochłaniane przez grupy większe, gdzie w najlepszym razie wchodziły w obręb kultur narodowych. Tworzenie kultury jest nieustannym procesem wartościowania i przewartościowania. Budowania i burzenia istniejących porządków. Odwoływania się do wartości dawno przebrzmiałych, ale nadających sens społecznego tworzenia obrazu świata w nowych warunkach.

3. Próba systematyzacji pojęcia bezpieczeństwa kulturowego

W naukach o bezpieczeństwie, dyscyplinie w sensie formalnym w warunkach polskich młodej, także podejmuje się próby określania, czym jest bezpieczeństwo kulturowe, jakie jest jego miejsca na mapie rodzajów bezpieczeństwa. „Bezpieczeństwo kulturowe jest w literaturze przedmiotu rozumiane dwojako. Niektórzy autorzy uznają je za jeden z wymiarów bezpieczeństwa państwa (obok politycznego, militarnego, ekonomicznego i ekologicznego), inni tym czasem traktują, jako odrębne zjawisko, wychodzące tym samym poza wąskie państwowo-centriczne ujęcie. Rozróżnienie tych dwóch podejść ma

podstawowe znaczenie dla dalszych rozważań, dotyczy bowiem zdefiniowania podmiotu, którego bezpieczeństwo kulturowe podlega ochronie i zagrożeniom” (Kowalkowski, 2011, s. 65).

Wielu autorów literatury przedmiotu podejmowało próby stworzenia pojęcia „bezpieczeństwa kulturowego”, które miały na celu ujęcie całościowe problemu. Były one tworzone w różnych okresach historycznych i warunkach ustrojowych – poczynając od systemu demokratycznego aż po system totalitarny, lecz większość z nich wskazywała na kilka zbieżnych, istotnych elementów, takich jak: zachowanie tożsamości kulturowej, czystości języka, kultury, ważnych dla narodów zwyczajów i religii. Niektóre definicje podkreślają znaczenie wolności myśli, stylu życia, praw przynależności etnicznej, płci. (Czaja, 2008, s. 34). Poniżej przytaczam kilka wybranych definicji, które pokażą zróżnicowane podejście do danego tematu przez autorów.

„Bezpieczeństwo kulturowe jest wymiarem, jakże często niedocenianego, bezpieczeństwa ludzkiego. Składa się z bezpieczeństwa jednostkowego oraz poczucia zbiorowej tożsamości, które są tak charakterystyczne dla naszego postmodernistycznego świata. Zawiera – choć się do tych aspektów nie ogranicza – wolność myśli, sumienia, mowy, stylu życia, przynależności etnicznej, płci, poczucia przynależności do stowarzyszeń, związków, obejmują także kulturalne i polityczne współzawodnictwo” (Czaja 2008 s. 35) – tak postrzegali dane pojęcie naukowcy pochodzący z różnych kultur, którzy uczestniczyli w konferencji w Berlinie w 1999 roku.

Natomiast w USA powołano specjalny organ który zajmował się zagrożeniami dla kultury narodowej. Pojęcie „bezpieczeństwo kulturowe” określone było, jako: zdolność społeczeństwa do ochrony jego specyficznego charakteru, w zmieniających się warunkach oraz wobec rzeczywistych lub pozornych zagrożeń. Bezpieczeństwo wiąże się z zachowaniem trwałości tradycyjnych schematów językowych, kultury, stowarzyszeń, tożsamości, narodowych zwyczajów i praktyk religijnych, przy uwzględnieniu tych zmian, które są zgodne z tymi zasadami i można je zaakceptować” (Czaja, 2008, s. 35).

Z kolei G. Michałowska wskazuje: „bezpieczeństwo kulturowe w wymiarze narodowym oznacza warunki, w których społeczeństwo może utrzymywać i pielęgnować wartości decydujące o jego tożsamości, a jednocześnie swobodnie czerpać z doświadczeń i osiągnięć innych narodów. Jest więc stanem pewnej równowagi niezbędnym, lecz ani teoretycznie, ani empirycznie niemożliwym do określenia” (Michałowska, 1997, s. 132).

T. Jemiolo określa z kolei bezpieczeństwo kulturowe państwa „jako zdolność do pomnażania dotychczasowego dorobku kulturalnego oraz obrony przed niepożądanym wpływem innych kultur” (Jemiolo, 2001, s. 20).

Kolejni autorzy, A. Dawidczyk i J. Czaputowicz, mają bardzo podobne założenia w swoich definicjach a mianowicie „bezpieczeństwo kulturowe to konieczność zapewnienia ochrony tożsamości narodowej, przeciwdziałanie zagrożeniom dla kultury (w związku z napływem obcych wartości z innych kręgów kulturowych), religii, języka” (Dawidczyk, 2001, s. 16, Czaputowicz, 2003, s. 24-25).

Według K. Drabik, „Dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa personalnego jest wyrazem ogólnych i uniwersalnych tendencji kulturowych. Potwierdza się zatem konstatacja, iż kształtowanie bezpieczeństwa jest elementem kultury. (...) Bezpieczeństwo kulturowe jest wymiarem bezpieczeństwa strukturalnego podmiotu zbiorowego, jakim jest naród (państwo). Konstytywymi atrybutami bezpieczeństwa kulturowego jest spójność kulturowa podmiotu narodowego, wyrażająca się w zbiorze integracyjnych symboli, do których zalicza się: język, tradycję historyczną, religię, literaturę i inne. Oto kultura identyfikująca tożsamość narodową jest wyznacznikiem pewności trwania podmiotu. Bezpieczeństwo kulturowe jest zatem czynnikiem identyfikującym odrębność i autonomiczność podmiotu narodowego o specyficznym zbiorze symboli i artefaktów kulturowych. Naród w kontekście kulturowym jest zbiorowością trwałą, więc wypełnia sens znaczeniowy terminu „grupa kulturowa” (Drabik, 2013, s. 94, 195).

Podsumowanie

Bezpieczeństwo kulturowe można zatem określić jako zdolność państwa do ochrony tożsamości kulturowej, dorobku kultury i dziedzictwa narodowego, w warunkach otwarcia na świat, umożliwiających rozwój kultury poprzez internalizację wartości niesprzecznych z własną tożsamością (Czaja 2008, s. 36). Taka też definicja wydaje się w sposób najbardziej lapidarny, a jednocześnie jednoznaczny, określać istotę bezpieczeństwa kulturowego, wskazując na prowadząc do głębszych przemyśleń na temat bezpieczeństwa w polityce kulturalnej – wymóg określenia kultury; jej wpływu na politykę zagraniczną, rolę kultury w utrzymaniu bezpieczeństwa; i funkcji kultury regulowaniu stosunków społecznych.

Warto jednak zauważyć, że ochrona wartości stanowiących istotę kultury dokonuje się obecnie nierzadko w warunkach antagonistycznych – starcia z innymi systemami wartości, tworzącymi odmienny obraz świata. To starcie porządków społecznych jest w konsekwencji istotą wyzwań w obszarze bezpieczeństwa kulturowego współczesnego świata. Ma ono wymiar państwowy, jeśli uznać państwa narodowe za trwałe, najbardziej

odpowiedni podmiot dbający o bezpieczeństwo kulturowe. Można jednak wskazać zjawisko przenikania kultur, zróżnicowania kulturowego (wielokulturowości) w wielu społeczeństwach. To w oczywisty sposób zwiększa skalę wyzwania.

Literatura

- Czaja J. (2008), *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Kraków, Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
- Czaputowicz J. (2003), *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa – aspekty teoretyczne*, Warszawa, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych
- Dawidczyk A. (2001), *Nowe wyzwania, zagrożenia i szanse dla bezpieczeństwa Polski u progu XXI wieku*, Warszawa, Akademia Obrony Narodowej
- Drabik K. (2013), *Bezpieczeństwo personalne i strukturalne*, Warszawa, Akademia Obrony Narodowej
- Filipek A. (2013), *Relacje między kulturą społeczną a bezpieczeństwem społecznym*, Warszawa-Siedlce, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach
- Jemiolo T. (2001), *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji i procesów społecznych*, „Zeszyt problemowy WTO”, nr 3/25
- Keoerber A. (2002), *Istota kultury*, Wydawnictwo Naukowe PWN
- Kitler W. (2011), *Bezpieczeństwo Narodowe RP*, Warszawa, Akademia Obrony Narodowej
- Kłoskowska A. (1981), *Sojologia kultury*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kowalkowski S. (2011), *Niemilitarne zagrożenia bezpieczeństwa publicznego*, Warszawa, Akademia Obrony Narodowej
- Kuc B.R., Ścibiorek Z. (2013), *Podstawy metodologiczne nauk o bezpieczeństwie*, Warszawa, Wydawnictwo Menadżerskie PTM
- Michałowska G. (1997), *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji*, w: *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, (red.) Bobrow D.B., Haliżak E., Zięba R., Warszawa, Scholar
- Pieczywko A. (2012), *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, Warszawa, Akademia Obrony Narodowej
- Pokruszyński W. (2012), *Bezpieczeństwo teoria i praktyka*, Józefów, Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie
- Zalewski S. (2013), *Bezpieczeństwo polityczne. Zarys problematyki*, Siedlce, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny

Agnieszka Łapińska

The concept of cultural security – systematization

Abstract

The article is a review of the national literature devoted to the issue of cultural security in determining the scope of meaning of the term. Cultural security is rarely the subject of research in the studies of national security. However, the contemporary threats justify dealing with this problem. Discussing the term cultural security, the author emphasizes the value of semantic concepts such as “culture”, “cultural identity” and recognizes the impact of the so-called. Copenhagen School (Barry Buzan) in the formulation of the modern understanding of cultural safety.

Key words: *cultural security, cultural identity, culture*